

Csúcsforgalom a geostacionárius pályán

ALMÁR IVÁN, csillagász-úrkutató,
az Úrkutatási Tudományos Tanács elnöke

almar@konkoly.hu

Kulcsszavak: távközlési holdak, űrszemét, pályamódosítás, interferencia

A világűr bizonyos értelemben a világóceánokhoz hasonló közeg. Jogilag mindenki számára egyformán biztosítja a használatot (bár a partmenti vizek ugyanúgy nemzeti szuverenitás alá tartoznak, mint a légkör alsó rétegei, a troposzféra és a sztratoszféra), és az óceánokon haladó járművek ugyanúgy nemzeti zászló alatt hajóznak, mint az űrhajók és űrállomások a világűrben. Közismert, hogy a világóceánokon használt útvonalak közül néhány különlegesen zsúfolt, továbbá stratégiai jelentősége miatt kiemelt fontosságú. Kezdetben senki sem gondolta volna, hogy a világűrben is lesznek ilyen útvonalak, pályák, amelyek stratégiai és gazdasági fontossága vitathatatlan. Éppen a műholdas távközlés gyorsan növekvő igényei tették a geostacionárius pályát (GEO) olyan kritikus „útvonallá”, amelyen egyre nehezebb az újonnan érkezőknek üres helyet találniuk, illetve ahol a használaton kívüli, lerobbant járművek kezdik akadályozni a folyamatos közlekedést.

Mielőtt ezen aktuális és fontos probléma ismertetésére térnénk, érdemes pontosan meghatározni e kitüntetett pálya jellegzetességeit. Legfontosabb tulajdonsága, hogy *geoszinkron*, vagyis hogy rajta a keringési idő pontosan megegyezik a Föld sziderikus (az állócsillagokhoz viszonyított) tengelyforgási idejével (1436 perc). Ez szükséges, de nem elégséges feltétel, mert geoszinkron holdak még keringhetnek különféle excentricitású és hajlásszögű pályákon a Föld körül, és ezek a távközlés szempontjából nem bírnak semmiféle jelentőséggel. A geoszinkron pályák alcsoportja a geoszinkron körpálya, vagyis ha az excentricitás nulla. Ebben az esetben a pálya sugara 42 163 km. Az ilyen pályán mozgó hold esetében, ha a pálya hajlásszöge nem nulla, akkor földfelszíni vetülete nyolcas alakot ír le. Végül, ha a kör alakú geoszinkron pálya hajlásszöge az egyenlítővel nulla, akkor létrejön a különlegesen kedvező adottságú *geostacionárius pálya*, amelyen a Föld tengelyforgásával megegyező irányba elindított test olyan keringést végez, amelynek során földfelszíni vetülete az egyenlítő egyetlen pontjára esik (vagyis a Föld forgása során látszó égi helyzete nem változik). Ez a körülmény rendkívül előnyös a távközlési holdak számára, mert nem kell a követő antennát mozgatni, de hasonló okok miatt előszeretettel használják meteorológiai és csillagászati holdak is.

Éppen ezért jelent problémát az a körülmény, hogy ez a különleges „természeti erőforrás”, vagyis a geostacionárius pálya nem kimeríthetetlen, hanem nagyonis korlátozott terjedelmű. Más szóval nem lehet rajta végtelen számú holdat elhelyezni, mert zavarnák egymás működését. Alapvető jogi problémává vált, amellyel az *ENSZ Világűrbizottsága* hosszú évek óta eredménytelenül foglalkozik, hogy ehhez a természeti erőforráshoz szerezheth-e jogot olyan állam, amely ma még képtelen lenne ugyan műholdat felbocsátani, de azt reméli, hogy később erre szüksége lenne (viszont addigra a pálya

betelik!). Ezek a főként délamerikai fejlődő államok már ma szeretnének lefoglalni néhány szegmenseket országuk területe fölött, de erre a „mindenki számára szabadon hozzáférhető” világűrben egyszerűen nincs jogi lehetőség.

Egy az űrtávközlés számára értékes pálya védelme

Az *űrszemét probléma* két tartományban kritikus: egyrészt alacsony pályán (LEO), ahol értékes műholdak, lakott űrállomások és űrjárművek találhatóak, másrészt a geostacionárius pálya (GEO) közelében. Ez utóbbi, a 35 786 km magasságban az egyenlítő fölött húzódó körpálya, amely nagy értéket képvisel, mert az itt elhelyezett és kellő irányban elindított távközlési vagy meteorológiai holdak együtt haladnak a földfelszínnel (keringési idejük pontosan egy nap), ezért alkalmasak bizonyos területek folyamatos megfigyelésére, illetve a folyamatos kapcsolattartásra. Nem véletlen, hogy jelenleg a működő holdak egyharmada (!) ezen az egyetlen pályán található. A geostacionárius pálya kedvező helyzetű szegmenseiért, amelyeket a *Nemzetközi Távközlési Unió* ítél oda a pályázóknak, elkeseredett harc folyik. Ugyanakkor nyilván nem lehet egymáshoz túlságosan közel működtetni különféle távközlési holdakat, vagyis a már nem üzemelő, halott holdak a többieket kiszorítva és veszélyeztetve keringenek a GEO-n. Az ilyen űrszemét eltávolítása onnan, ahol már csak bajt okoz, többlet hajtóanyagot igénylő feladat, mert ebben a magasságban a légköri fékezésre már nem lehet számítani.

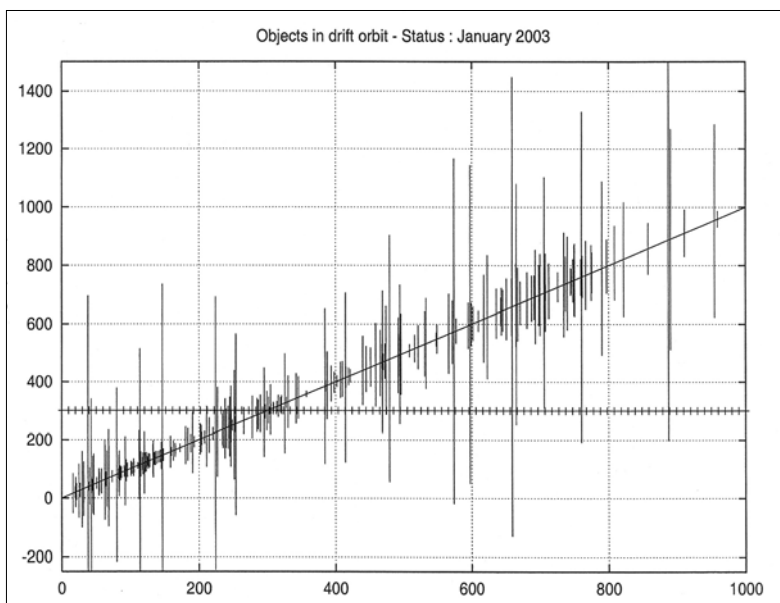
A magukra hagyott testek mozgása a geostacionárius pályán érdekes probléma. Mivel a Föld nem pontosan gömbalakú, még a geostacionárius pályán sem marad örökké egyetlen földfelszíni pont fölött a magára

hagyott hold. Működő, aktív holdak esetében a szükséges parányi pályamódosításokat a fedélzeti mikrohajtóművek segítségével rendszeresen elvégzik, vagyis a mozgását és helyzetét korrigálják. Halott holdak esetében azonban erre nincs lehetőség.

A GEO övezetet úgy szokták meghatározni, mint egy 120 km vastag egyenlítői gyűrűt vagy tóruszt a 35 786 km magasság körül (vastagságát az szabja meg, hogy 15 foknyi eltérés északi vagy déli irányba még megengedett). Ezen a gyűrűn belül azonban létezik két kitüntetett zóna (*librációs pont*), az egyik a 75° keleti hosszúság, másik a 105° nyugati hosszúság fölött. Azért kitüntetettek, mert a Föld egyenlítője nem pontosan kör alakú, hanem enyhén lapult ellipszis (ennek bizonyítása a magyar származású *Izsák Imre* nevéhez fűződik). A Föld gravitációs terének ezen aszimmetriája miatt az említett két librációs hely közelébe sodródnak a geostacionárius pályán magukra hagyva keringő testek. Ez persze ütközési veszélyt jelent mindazon holdak számára, amelyek e sávokban működnek. De a sodródó objektumok ütközésben is eltalálhatnak működő műholdakat, és ha a viszonylagos sebesség meghaladja a 2 km/mp-et, akkor katasztrófa következhet be, amely nagy mennyiségű veszélyes törmelékkel szennyezheti az egész térséget.

1. ábra Sodródó pályán lévő objektumok megoszlása magasság szerint.

Minden egyes függőleges vonal egy egy ilyen űrobjektumot jelöl. A vízszintes tengely mutatja a pálya félnagytegyelének közepes eltérését a geostacionárius pálya magasságától. A függőleges tengely a földközelpont (*perigeum*) és a földtávolpont (*apogeum*) közepes eltérése a geostacionárius pályamagasságtól. Az űrobjektum tényleges magassága e két határérték között ingadozik (amit a függőleges vonalka jelöl). Látható, hogy ha az űrobjektum pályaeccentricitása nagy, akkor áthaladhat a geostacionárius pályán is. Azért fontos ez a szegmens, mert az ajánlások szerint a már nem aktív holdakat olyan pályára kell küldeni („temetői pálya”), amely átlagosan legalább 300 km-rel a geostacionárius pálya fölött van (az ábrán vízszintes vonallal jelölve). Látható, hogy ez a magasságkülönbség sem biztosíték arra, hogy a sodródó hold elkerülje a geostacionárius pályát.

Éppen ezért született már évekkel ezelőtt az az ajánlás, hogy a GEO-n lévő, életük végéhez közeledő holdakat a még meglévő üzemanyaggal olyan „*űrszemét-tároló*” vagy „*temetői*” pályára kell juttatni, amely legalább 300 km-rel a GEO fölött húzódik. Ez elvileg biztosítja, hogy mozgása során később sem fog ütközni a geostacionárius pálya aktív holdjaival. Gyakorlatban azonban sajnos nem ennyire kedvező a helyzet. Igazolható, hogy még a GEO fölött 300 km-rel húzódó „temetői pálya” sem ad teljes biztosítékot arra, hogy a műhold élete során soha nem keresztezi majd a geostacionárius pályát (veszélyeztetve az aktív holdakat). Ez látható az *1. ábrán*, amely azt mutatja be, hogy ha a sodródó űrobjektum pályaeccentricitása viszonylag nagy, akkor időnként áthalad a geostacionárius pályán még akkor is, ha átlagos magassága még az előírt 300 km-nél is nagyobb mértékben tér el a geostacionáriustól.

Nézzük, hogy mennyire tartották magukat az érdekelt úrhatalmak az említett ajánláshoz! Tavaly a NASA büszkén jelentette, hogy az 1980 óta a geostacionárius pályára küldött, már nem működő holdjainak mind-egyikét pályamódosításokkal az ajánlásban szereplő űrszemét-tárolóba helyezték át. A tények azonban ezt nem teljesen igazolják. 2002-ben például összesen 13 űreszköz fejezte be aktivitását a GEO pályán, ebből ötöt valóban áthelyeztek biztonságos pályára, de a többi vagy egyszerűen ott maradt, vagy csak 100-200 km-rel sikerült pályáját megemelni. Egy Intelsat 2 hold műszaki problémák miatt éppenséggel a GEO alá került. Mindezen holdak mozgásuk során időnként elkerülhetetlenül keresztezni fogják a GEO tartományt, veszélyeztetve az ottani tevékenységet. Összességében tehát jelenleg a működésképtelen holdak kétharmada nem kerül az „űrszemét-tárolóba”, s ez az arány évek óta szinte változatlan.

Geostacionárius holdak katalógusa

Igen fontos annak ismerete, hogy mi a pillanatnyi helyzet a kitüntetett szerepű geostacionárius pályán. Az ESA egyik intézménye, a darmstadti ESOC központ vezeti a pontos nyilvántartást *DISCOS* adatbázis néven. 2003 januári adataik szerint a GEO pályán lévő objektumok hat típusba sorolhatók:

- Azok, amelyek pályája, mozgása és helyzete jól ismert, pályahajlásuk az egyenlítőhöz kisebb, mint 0,3°. Ezek pályaelemeit hetente javítják. Számuk 200, bár ezek közül 5 esetben a követés az utolsó félévben már nem sikerült;
- Azok, amelyeknél csak az egyértelmű, hogy melyik hosszúsági kör fölött tartózkodnak, viszont pályahajlásuk viszonylag nagy, és ezért helyzetük észak-déli ingadozást mutat. Számuk 123, ezek közül 45 esetben a követés az utolsó félévben már nem sikerült;

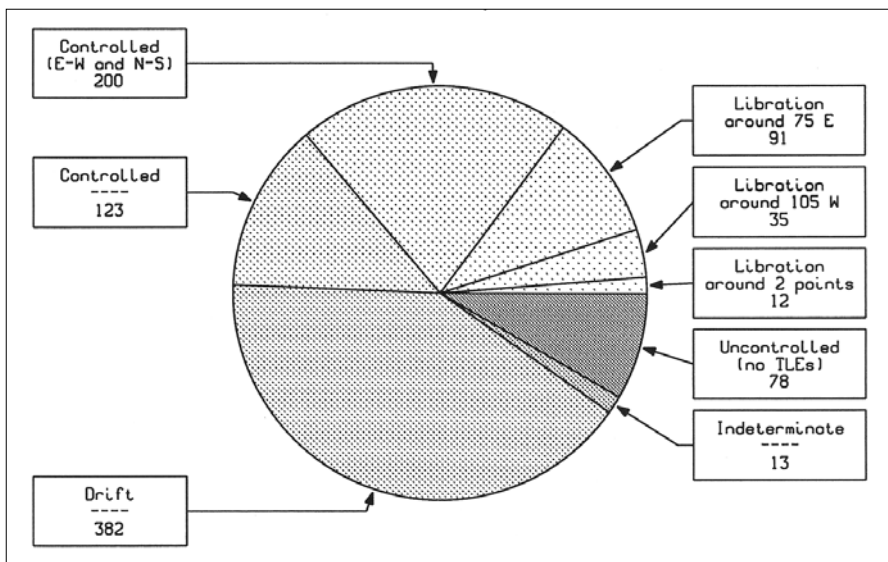
- Szabadon sodródó holdak, melyeknek száma 382;
- Azon objektumok, melyeknél a sodródás a keleti librációs pont körül stabilizálódott (91);
- Azok az objektumok, melyeknél a sodródás a nyugati librációs pont körül stabilizálódott (35);
- Azon objektumok, amelyek hol az egyik hol a másik librációs pont környékén mozognak (12).

Ezen kívül 78 esetben nincsenek 2002-es adatok a pályáról, és a teljesen bizonytalan esetek száma 13. A katalógus szerint tehát összesen 934 objektum van a geostacionárius pályán. Közülük 27 darab 2002-ben került oda (26 hold és 1 rakétafokozat). A katalogizált objektumok típus és a felbocsátás ideje szerinti megoszlását a 2-3. ábra, a különféle típusokba sorolható ellenőrzött holdak hosszúság szerinti megoszlását pedig a 3. ábra, végül a sodródó holdak perigeum (Földközeli) pontjainak – GEO pályához viszonyított – magasság szerinti megoszlását a 4. ábra mutatja.

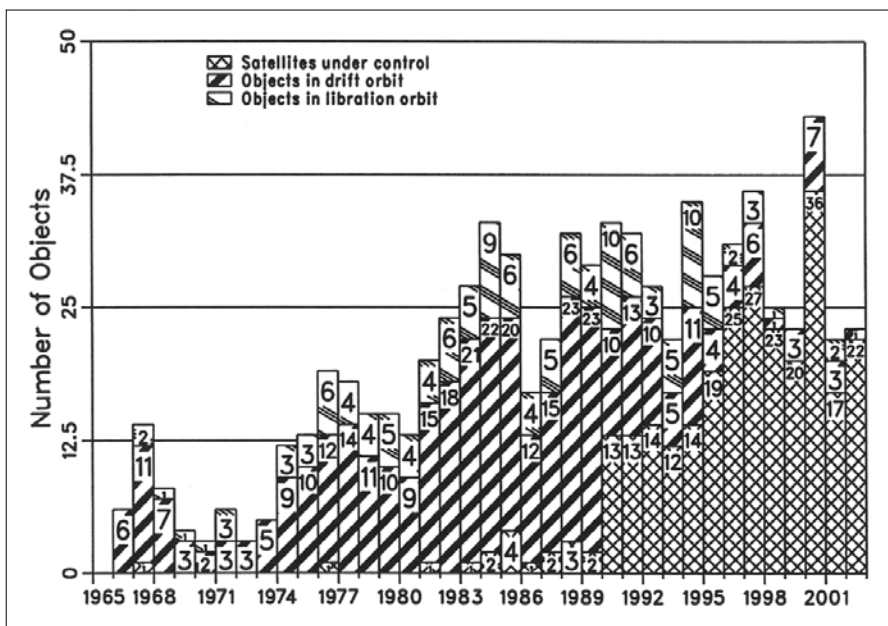
A „halott” holdak követése nemcsak radarral, hanem optikai távcsövekkel is lehetséges, sőt ez az érzé-

kenyebb módszer. Egy 1 m tükörátmérőjű távcső, amelyet Teide Observatory néven az Európai Űrügynökség, az ESA működtet a Kanári Szigeteken, évente több hónapig fényképezi az égi egyenlítőt, hogy ott ismeretlen geostacionárius holdakat fedezzen fel. A munka 1999 óta folyik, és azóta 2000-nél több, eddig nem katalogizált, 1 méternél kisebb objektumot találtak. Ezek egy része felhőket alkot, mivel valószínűleg egy-egy műhold szétesésekor keletkezett. Hasonló távcsöves keresési program Oroszországban és Kínában is folyik.

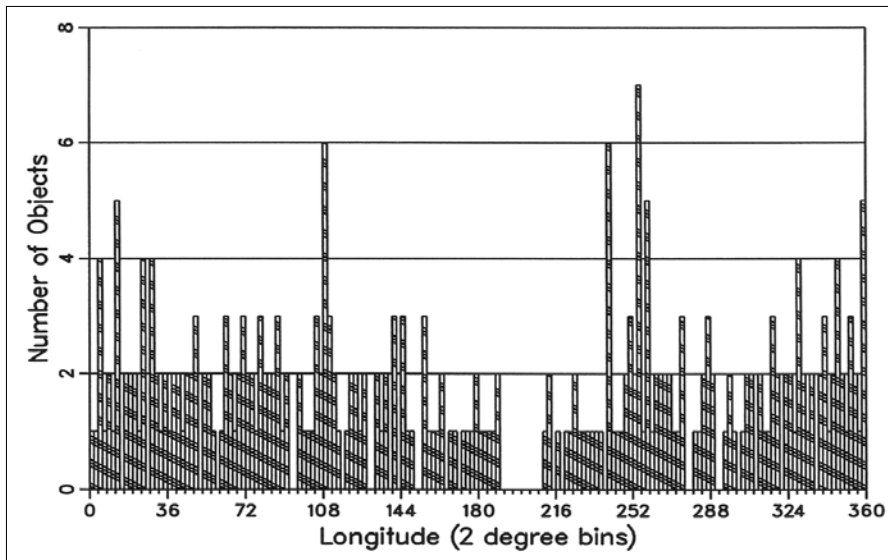
Visszatérve az említett ajánlásokra, illetve az európai szabályzatra, az a cél, hogy ezek mielőbb hivatalosan elfogadott „törvényekké” váljanak, és minden, a GEO pályát használó országra vonatkozzanak. A jelenlegi állapot, amikor a geostacionárius holdaknak csak egyharmada jut el élete végén a „szeméttárolóig” nem tekinthető elfogadhatónak. Az ENSZ Világűrbi-zottsága nagy erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy az űrszemét-probléma „szabványosítása” mielőbb megtörténjen.

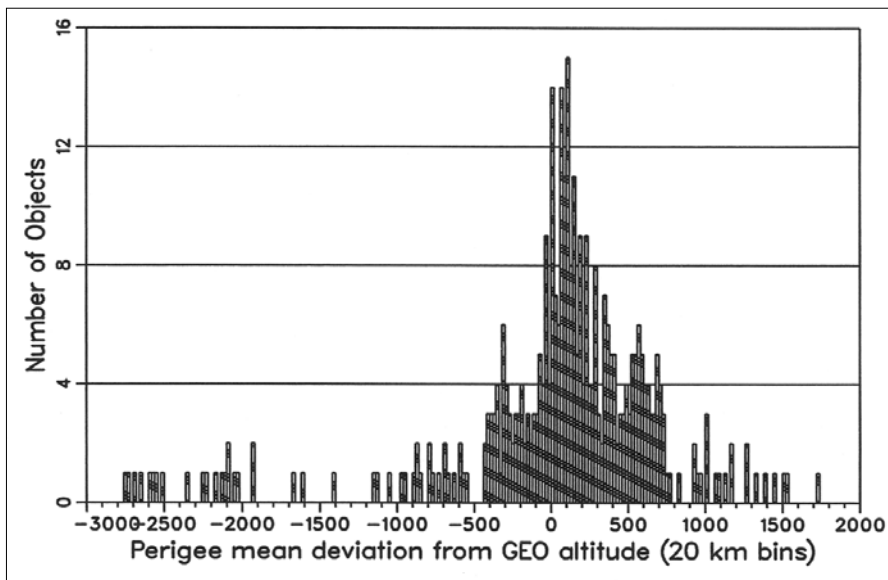
2. ábra
A GEO pályán lévő 934 űrobjektum megoszlása típus szerint (felülről az óramutató járásával ellentétesen: teljesen ellenőrzött, részben ellenőrzött, sodródó, teljesen bizonytalan, nincs pályaadat, mindkét L-pont körüli mozgás, nyugati L-pont körül, keleti L-pont körül).

3. ábra
A GEO pályán lévő űrobjektumok számának megoszlása a felbocsátás éve, és ezen belül típus szerint (felülről lefelé: ellenőrzött, sodródó és librációs holdak).

4. ábra
Az ellenőrzött 273 hold megoszlása hosszúság szerint. A vízszintes tengelyen a hosszúság, a függőlegesen az objektumok száma szerepel.

5. ábra
A sodródó holdak perigeum (földközelpont) magasság szerinti gyakorisági eloszlása – a GEO magassághoz viszonyítva. A vízszintes tengelyen a perigeum magasság eltérése a GEO magasságtól (20 km-enként), a függőleges tengelyen az objektumok száma szerepel.

A helyzet 2003 végén és a távlati kilátások

2000 és 2002 között jelentősen lecsökkent a műholdak pályára juttatása, valamint az új műhold megrendelések száma is. Ennek oka részben az általános gazdasági válság, de az űrtávközlés területén más, speciális körülmények is közrejátszottak. A trend megfordulására nagy hatással volt a mobil távközlést forradalmasítani szándékozó világcégek (Iridium, Globalstar) csődje, amelynek hatására elmaradt csaknem száz új távközlési hold felbocsátása. Ugyanakkor az új generációs holdak élettartama sokkal hosszabbnak bizonyult, mint a korábbiaké, ezért egyszerűen nem is volt igény pótlásukra.

Több éves válság után 2003 szeptemberében a kereskedelmi holdakkal foglalkozó Euroconsult fórum Párizsban fellendülést jósolt a műholdas távközlés területén. Becslések szerint 2006 körül már 2000 új transzponderre lesz szükség, ennek fele a kiöregedő műholdak pótlására szolgál. Már 2005-ben várható, hogy az igények meghaladják a rendelkezésre álló készleteket.

Az előrejelzések szerint 2006-ig évente átlagosan 20-25 új, nagy távközlési holdra érkezik be rendelés, melyek mintegy 150 millió dollár értékűek. Várhatólag hasonló számban kötnek majd szerződéseket műholdak indítására is, esetenként 70-100 millió dollár közötti áron.

A most következő években, az előrejelzések szerint évente átlagosan 15 nagy távközlési holdat juttatnak majd geostacionárius pályára, vagyis a 2004 és 2008 közötti négyéves periódusban legkevesebb 65, de talán 110 új holddal is gyarapodhat a geostacionárius pálya népsége. Az optimista előrejelzések alapja az, hogy 2003-ban nem kevesebb, mint 13 rendelést adtak fel nagy geostacionárius holdakra.

A műholdas távközlési piac évente 80 milliárd dolláros forgalomra számít, ennek túlnyomó része (55 milliárd dollár) a műholdakról közvetlenül az otthonokba sugárzott („direct-to-home”) televíziós adásokból származik. Jelentős piacnövekedésre számítanak Oroszországban, Kínában és Ázsia Csendes-óceáni régiójában.